

KONSULTACIJOS. PASTABOS. DISKUSIJOS

J. AZUBALIS

RELIGIJOS SOCIALINIO VAIDMENS KLAUSIMU

Šalies ir respublikos ateistinėje literatūroje socialiniam religijos vaidmeniui iki šiol dar skiriamas nepakankamas dėmesys, nors dėl savo sudėtingumo, apimties ir svarbos minėta problema verta daug platesnio nušvietimo. Gilesnės šio klausimo analizės pasigendama ateistų seminaruose bei apskritai ateistinėje propagandoje. Paprastai laikomasi paplitusios nuomonės, jog bet kokia religijos forma (didžiausias dėmesys skiriamas krikščionybei) visuomet dariusi tik neigiamą įtaką visuomeninei veiklai ir asmeniniam žmonių gyvenimui. Religija nuo pat savo atsiradimo trukdžiusi visuomenės vystymuisi, pažangai, kovojusi prieš progresyvią ideologiją ir naujusias jėgas, pertvarkančias senąją visuomenę. Atrodo, kad toks vienpusiškas religijos vertinimas nėra dialektiškas. Jis panašus į bažnytinį vertinimą, pripažįstantį tik religijos socialinį vaidmenį, laikomą išimtinai teigiamu, todėl yra nepilnas bei nepakankamas.

Prisimenant, kad pagal dialektinę logiką „abstrakčios tiesos nėra, tiesa visuomet konkreči“¹, negalima kokio nors visuomeninio reiškinio šiuolaikinio vaidmens, pavyzdžiui, mūsų ar kitoje labai išsivysčiusioje šalyje, nukelti į jo atsiradimo laikotarpį arba į visiškai skirtingas socialines bei ekonomines sąlygas. Išsivysčiusioje antagonistinėje visuomenėje viešpataujanti, valstybės pripažinta ir palaikoma religija daugiausia padeda valdančiajai klasei ir naudinga kulto tarnams, o pirmykštėje bendruomenėje ji darė vienodą įtaką visiems visuomenės nariams. Teisingai smerkdami religiją už tai, kad ji yra valdančiųjų klasių palaikoma ir platinama iliuzijų sistema darbo žmonių masėms apgaudinėti, nepamirškime, jog atsiradama religija nebuvo primetama masėms, kad ji objektyviai atsirado pačiose masėse. Pirmykščiam žmogui religija, kaip tam tikros pažinimo pakopos, sąlygojamos primityvių gamybinių jėgų, objektyvus rezultatas padėjo „paaiškinti“ daugelį gamtos ir visuomenės reiškinių. Tas „aiškinimas“ buvo klaidingas, tačiau, kartu su

¹ V. Leninas, Raštai, t. 32, V., 1955, p. 73.

gilėjančiu teisingu pažinimu, vis labiau išstumiančiu religinį, darė tam tikrą teigiamą įtaką pirmąsio žmogaus dvasinei pusiausvyrai jo santykiuose su gamta. Nors gamtos reiškinių religinis aiškinimas tebuvo iliuzinis teisingo pažinimo papildymas, tam tikru požiūriu trukdęs spartesnę daiktų ir reiškinių esmės supratimą, bet negalima pamiršti, jog „net migloti vaizdiniai žmonių smegenyse, ir tie yra jų materialinio gyvenimo proceso būtini produktai...“², kad kitokio kelio žmogaus pažinime nebuvo³. Primityvų, religinį aplinkos supratimą ir aiškinimą, praktika palaipsniui išstobulino. Šia prasme dialektinė filosofija „...pa-teisina kiekvieną tam tikrą pažinimo ir visuomenės išsivystymo pakopą jos laikui ir sąlygoms, bet ne daugiau“⁴. Perfrazuodami žinomąją F. Engelso mintį, galime sakyti, jog be antikinės vergovės nebūtų šiuolaikinio socializmo, o be religinio pasaulio pažinimo, kurį tam tikru požiūriu galima palyginti su primityvia mokslinė hipoteze, nebūtų šiuolaikinio mokslo.

Istorijoje negalėjo būti ir nebuvo nei visuomenės, nei klasių, kurios visais laikais būtų tik pažangios arba tik reakcinės⁵. Vadinasi, priklausomai nuo to keitėsi ir religijos (kol ji buvo objektyviai neišvengiamai) kaip socialinio reiškinio, aptarnaujančio vienas ar kitas klases, ideologinė funkcija. Galvojant kitaip, reikėtų sutikti su metafiziniu mąstymo būdu, kurį kritikavo jau F. Engelsas: „Jis (metafizikas.— J. A.) galvoja vien tik betarpiškomis priešybėmis; visą jo kalbą sudaro: „taip — taip; ne — ne; kas daugiau, tai nelabojo duota“. Jam daiktas arba egzistuoja, arba neegzistuoja, ir lygiai taip pat daiktas negali būti pats savimi ir tuo pačiu metu būti kitu. Teigiama ir neigiama absoliučiai pašalina viena kitą;...“⁶ Kadangi dialektinio materializmo požiūriu „...abu kurios nors priešybės poliai — teigiamasis ir neigiamasis — tiek pat yra neatskiriami vienas nuo antro, kiek ir priešingi vienas antram...“⁷, tai, matyt, negalima tik neigiamu laikyti tokį visuomeninį reiškinį, kaip religija, kuri įvairiomis formomis daug tūkstantmečių egzistuoja viso pasaulio tautose.

Mūsų ateistinėje propagandoje kai kada teisingai nurodoma, kad ankstyvoji krikščionybė atsiradusi kaip protesto prieš tuometinę visuomeninę santvarką religija, kad ji padėjusi griauti atsilikusį, stabdant gamybinių jėgų vystymąsi vergovinį ūkį ir pereiti prie pažangesnio —

² K. Marksas, F. Engelsas apie religiją, V., 1958, p. 60.

³ Žr. F. Engelsas, Anti-Diuringas, V., 1958, p. 125.

⁴ K. Marksas, F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. II, V., 1950, p. 326.

⁵ Žr. V. Lenino polemiką su N. Michailovskiu (V. Leninas, Raštai, t. I, V., 1950, p. 115—120, 123 ir kt.).

⁶ F. Engelsas, Anti-Diuringas, p. 20.

⁷ Ten pat, p. 21.

feodalinio ūkio. Tai visiškai atitinka F. Engelso mintis, jog ankstyvoji krikščionybė užvaldžiusi mases įvairių sektų ir prieštaringų individualių pažiūrų pavidalu, kad visos šios sektos ir pažiūros „... sudarė opoziciją viešpataujančiajai santvarkai, „valdžiai“⁸. Žinoma, reikia sutikti ir su ta mintimi, kad, būdama vergų religija ir išreikšdama pasyvų engiamųjų protestą prieš žiaurią išnaudotojų valdžią, ankstyvoji krikščionybė neragino liaudies masių revoliuciniu būdu pertvarkyti visuomenės. Tačiau vergovinės santvarkos krizės laikais objektyviai dar negalėjo būti nuosekliai revoliucinių jėgų⁹, kurios turėtų revoliucinę teoriją ir ideologiją. Šiuo požiūriu negalima reikalauti nuoseklaus revoliucingumo ir iš krikščionybės. Pagal objektyvias to laiko sąlygas ir galimybes prisidedama prie atgyvenusios vergovinės santvarkos irimo, ji atliko tam tikrą teigiamą vaidmenį istorijoje. Pavyzdžiui, yra pripažinta, kad krikščionybės priėmimas Rusijoje buvo pažangus reiškinys, palyginti su senųjų slavų pagonybe. Krikščionybė Rusijai davė raštiją, padėjo plisti aukštesnei — Bizantijos — kultūrai ir vystyti feodalizmui, tuo laiku pažangiam reiškiniui¹⁰.

Cia taip pat negalima pamiršti vieno iš pagrindinių dialektikos reikalavimų — viską vertinti pagal vietos ir laiko sąlygas. Savo laiku padėjusi griauti atgyvenusią vergovinę santvarką, krikščionybė vėliau virto svarbiausia ideologine priemone kitų išnaudotojų — feodalų — viešpatavimui stiprinti ir išlaikyti, o bažnyčia tapo politine organizacija, kuri įšventino jau atgyvenusią feodalinę santvarką ir persekiojo visus, pasisakančius prieš teologines dogmas. Krikščionybės virtimas valstybine religija, pažymi K. Marksas, „... pakankamai įrodo, kad ji buvo to meto aplinkybes atitinkanti religija“¹¹: ji mokė darbo žmones būti kantriais, nusizėmusiais, žadėdama už tai atlyginimą po mirties ir tuo padėdama išlaikyti baudžiąvą. Kartu su feodalizmo vystymusi „... krikščionybė įgavo jį atitinkančios religijos pavidalą su atitinkama feodالية hierarchija“¹².

Feodalizmo gelmėse pradėjus formuotis naujai — būsimajai kapitalistų klasei, formavosi ir naujos religinės pažiūros, kurios, atspindėdamos

⁸ K. Marksas, F. Engelsas apie religiją, p. 173.

⁹ Kristus laimejo todėl, kad pralaimėjo Spartakas, kurio tikslas buvo grįžimas į pirmąją bendruomenę.

¹⁰ Зг. Большая Советская Энциклопедия, т. 46, М., 1957, стр. 361; Формы общественного сознания, стр. 236.

Cia nepamirštas, bet neanalizuojamas konkrečių asmenų — religinių idėjų skleidėjų — ir bažnyčios kaip organizacijos socialinis vaidmuo, kuris taip pat yra istoriškai konkretus ir turėtų būti dialektiškai suprantamas bei aiškinamas. Tai atskira ir sudėtinga problema, kurios sprendimas glaudžiai susijęs su socialinio religijos vaidmens problemos sprendimu.

¹¹ K. Marksas, F. Engelsas apie religiją, p. 219.

¹² Ten pat.

naujų visuomenės sluoksnių opoziciją senajai visuomeninei santvarkai, buvo priešingos nusistovėjusioms religinėms dogmoms. Žinoma, naujomis religijos formomis tuo laiku galėjo būti ne oficialioji, valstybės pripažinta religija, o įvairios vadinamosios „erezijos“, atsiradusios dėl pakitimų ekonomikoje ir visuomeniniuose santykiuose. Tai liudija, kad, tik „... sustiprėjus biurgerijai, kaip opozicija feodalinėi katalikybei, išsivystė protestantų erezija...“¹³ Kadangi „religinis skurdumas tuo pačiu metu yra tikrojo skurdumo išraiška ir protestas prieš šį tikrąjį skurdumą“¹⁴, tai ir kovos prieš feodalinę priespaudą neišvengiamai vyko po religinėmis vėliavomis. Tikrasis žmonių skurdumas tuo metu objektyviai dar neleido jiems išeiti iš padėties, kuriai buvo reikalingos iliuzijos. Tai rodo albigiečių, husitų, lolardų, valdiečių, Tomo Miuncerio vadovaujama Tiuringijos valstiečių ir kitų judėjimai, kurie, turėdami socialinį turinį, vyko „erezine“ religine forma, prieštaraudami tuo metu viešpataujantioms bažnyčios valiai.

Žinoma, religinis pažangiųjų judėjimų apvalkalas, prieštaravęs socialiniam jų turiniui, turėjo ir neigiamos įtakos šių judėjimų eigai, tam tikru požiūriu silpnino kovojančių masių revoliucingumą ir iš dalies prisidėjo prie pralaimėjimo. Religinė masių judėjimo forma rodė tokio judėjimo silpnumą, nesubrendimą, ribotumą, nes užtemdydavo tikruosius kovos tikslus. Tačiau negalima pamiršti, jog religinis judėjimo apvalkalas buvo *neišvengiamas* socialinis reiškinys atitinkamomis sąlygomis, kad be jo būtų buvęs *neįmanomas* pats judėjimas. Ypač tai akivaizdu viduramžiais, kurie, kaip rašo F. Engelsas, „... prijungė prie teologijos ir pavertė jos poskyriais visas kitas ideologijos formas: filosofiją, politiką, teisės mokslą. Todėl kiekvienas visuomeninis ir politinis judėjimas buvo priverstas įgauti teologinę formą. Kadangi masių jausmai vien tik religija tebuvo maitinami, tai, norint sukelti audringą judėjimą, buvo būtina pačius šių masių interesus perteikti joms religine forma“¹⁵. V. Leninas nurodo, jog „buvo istorijoje metas, kai... demokratijos ir proletariato kova vyko kaip *vienos religinės* idėjos kova prieš kitą“¹⁶. Žinoma, iš to neišplaukia, jog ir dabar, kai engiamų klasių interesai gali būti nusakyti moksline revoliucine marksistine teorija, kai įvairių visuomenės klasių ideologija gali būti formuojama, remiantis ne religine, o tikrovę nepalyginamai adekvačiau atitinkančia moksline teorija, būtų galima pateisinti *ekonomiškai išsivysčiusiose šalyse* darbo žmonių kovą, kuri būtų grindžiama religine ideologija. Tik iš šių pozicijų reikėtų

¹³ Ten pat.

¹⁴ Ten pat, p. 32.

¹⁵ K. Marksas, F. Engelsas apie religiją, p. 219—220.

¹⁶ V. Leninas, Raškai, t. 35, V., 1955, p. 94.

aiškinti teiginį, jog „dabar Europoje ir Rusijoje b e t k o k s, netgi pats rafinuočiausias, geriausių norų kupinas dievo idėjos gynimas arba pateisinimas yra reakcijos pateisinimas“¹⁷. Tačiau nereikėtų pamiršti netolimos praeities faktų, kad daugelyje silpnai išsivysčiusių agrarinių šalių antikapitalistiniame ir bendrademokratiniam judėjimui išaugti padėjo milijonai religingų valstiečių, kurie patį socializmą supranta iš religinių pozicijų. Silpnai išsivysčiusių šalių engiamųjų tautų kova dažnai vyksta po religinėmis vėliavomis, betarpiškai dalyvaujant religinėms organizacijoms¹⁸. Tai pripažįsta ir patys engėjai. Kairo musulmonų universiteto rektoriui pareiškus, jog Egipto socialistiniai įstatymai ir agrarinė reforma atitinka islamo mokymą, kolonizatoriai pradėjo gąsdinti afrikiečius komunizmo ir islamo idėjomis, teigdami, jog Maskva ir Meka esančios velniško antplūdžio šiame pasaulyje centrai¹⁹. Vadinasi, tam tikros religijos ir dabar, esant atitinkamoms sąlygoms, gali būti ideologine priemone, padedančia organizuoti bei vienyti mases kovai už pažangių tikslų įgyvendinimą. Toks, V. Lenino žodžiais, „gyvojo gyvenimo gyvas prieštaravimas“²⁰ dar kartą patvirtina materialistinės dialektikos teiginius apie gamtos ir visuomenės reiškinių prieštarumą. Tai tinka ir religijai. Kaip byloja istorija, religinėmis idėjomis ir motyvais buvo įkvėpti engimas ir kova su juo, gobšumas ir visko atsižadėjimas, žiaurumas ir protestas prieš jį, karai bei persekiojimai ir kvietimas susitaikyti ir t. t. Iš viso to galima daryti išvadą, jog atskirais istoriniais laikotarpiais įvairių religijos formų teigiamus ideologinio vaidmens momentus nulėmė ekonominės sąlygos. Jų produktu buvo ir pāčios, savo laiku pažangių klasių naudojamos, religijos bei religinės „erezijos“. Keičiantis ekonominėms sąlygoms atskirose šalyse bei skirtingose visuomeninėse ekonominėse formacijose, kinta ir tam tikrų religijų vaidmuo, kinta jų formos. Religija visada egzistuoja ne kažkokiomis visuotinėmis, o istoriškai konkrečiomis formomis, atitinkančiomis tam tikrų socialinių grupių poreikius ir besikeičiančiomis pagal tikinčiųjų individualias ir visuomeninės psichologijos ypatybes.

Atskirų religijų ideologinio vaidmens teigiami momentai tam tikromis aplinkybėmis neįgalina daryti išvados, kad gali keistis apskritai religijos esmė ir turinys. Religija kaip visuomeninės sąmonės forma visada išlieka tuo, kuo ją laikė marksizmo klasikai — narkotiku liaudžiai. Tačiau kol nebuvo realių galimybių ir priemonių šiam objektyviai atsiradusiam

¹⁷ V. Leninas, Raštai, t. 35, V., 1955, p. 94.

¹⁸ Зг. М. П. Мчедлов, Эволюция современного католицизма, М., 1967, стр. 7.

¹⁹ Зг. В. Д. Зогув, Социалистические преобразования и религиозный вопрос.— «Вопросы философии», 1967, № 11, стр. 66—67.

²⁰ V. Leninas, Raštai, t. 15, V., 1952, p. 372.

narkotikui panaikinti arba kol tos galimybės dėl objektyvių priežasčių buvo panaudojamos nepakankamai, įvairiais istoriniais laikotarpiais specifinės šio narkotiko formos, priklausiusios nuo konkrečios visuomenės ekonominio išsivystymo lygio, atliko tam tikrą mobilizuojantį ir anestezuojantį vaidmenį visuomenėje.

Negalima visiškai nuneigti religijos apologetų teiginio, jog tikintiesiems žmonėms specifinio anestetiko ir guodėjo vaidmenį religija gali atlikti ir atlieka iki šių dienų. Čia nepamirštas V. Lenino pritarimas L. Fojerbacho mintims apie religinės paguodos reikšmę: „...kas guodžia vergą, užuot žadines jį sukilti prieš vergiją, tas padeda vergvaldžiams“²¹. Bet čia V. Leninas kalba ne apie religijos reikšmę atskiram individui, o akcentuoja klasinį religinės paguodos pobūdį, kuriuo naudojasi engėjai, aiškina demobilizuojantį šios paguodos vaidmenį klasinio organizuotumo požiūriu. Tačiau religija paguodžia religingus žmones ir palengvina jiems kančias tomis sunkiomis jų asmeninio gyvenimo situacijomis, kurios nepriklauso nuo žmonių klasinės padėties. Religija padeda užsimiršti, išgyventi nelaimes (asmeninius nepasisekimus, ligas, artimųjų mirtį ir kt.), nesusijusias su tikinčiųjų socialine padėtimi ir nepriklausančias nuo jos. Šiuo požiūriu V. Leninas, konspektuodamas L. Fojerbacho knygą „Paskaitos apie religijos esmę“, pastebėjo, jog religijoje labai svarbu praktinė jos pusė — ko nors geresnio, apgynimo, pagalbos, paguodos ieškojimas²². Tikintieji nesupranta iliuzinio religinės paguodos pobūdžio: suprasdami tai, jie neieškotų nusiramino religijoje. Todėl mūsų ateistinėje literatūroje sutinkami vaizdingi religijos palyginimai su popieriniais turėklais prie siauro liepto arba su luošo žmogaus ramentais neparodo religijos nereikalingumo ir žalingumo, kaip teigia šių palyginimų autoriai. Tais pačiais pavyzdžiais ne mažiau vaizdingai galima iliustruoti teigiamą religijos vaidmenį žmogaus gyvenime. Juk baidulius žmogus gali pereiti per siaurą lieptą su popieriniais turėklais, net visai jų nepaliesdamas, bet laikydamas, kad jie tikri. Luošas su ramentais gali vaikščioti, o be jų — ne. Tai rodo, pavyzdžiui, jog religinė paguoda, kaip pagalbos priemonė, nors ir iliuzinė, žalinga, bet ji būtina žmonėms, turintiems tam tikrų ydų. Vadinasi, norint, jog žmonėms nereikėtų nei popierinių turėklų, nei ramentų, reikia juos išgydyti nuo ydų, šiuo atveju — nuo religinių įsitikinimų. O tai ir yra vienas iš svarbiausių ateistinio darbo tikslų, kurį greičiau pasiekti padėtų teisingas dialektinis socialinio religijos vaidmens supratimas ir aiškinimas.

²¹ V. Leninas, *Raštai*, t. 21, V., 1953, p. 206.

²² *Zr. V. Leninas, Raštai*, t. 38, V., 1960, p. 60.